

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره پنجم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۲

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره معصومین(ع)
در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول آموزش متوسطه

راحله محمدباقر^۱

ارسال: ۱۴۰۲/۲/۱۴

پذیرش: ۱۴۰۲/۷/۵

چکیده

توجه به سیره پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع)، در کتاب‌های درسی نظام آموزش رسمی کشور، بستری مناسب برای تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان و زمینه‌سازی و انتقال آموزه‌های دینی و اخلاقی به شمار می‌رود. در نوشته حاضر؛ با استفاده از روش‌های کمی و فراوانی‌سنجی به بررسی میزان انعکاس داده‌های مربوط به سیره در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول آموزش متوسطه، سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ پرداخته شده است. جامعه آماری شامل کتاب‌های مطالعات اجتماعی پایه هفتم تا نهم بوده است که با توجه به ماهیت موضوع، نمونه‌گیری انجام نشده و همه جامعه آماری بررسی شده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها فهرست‌وارسی است. در این تحقیق میزان فراوانی داده‌ها، ارجاعات و نوع مطالب مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های پژوهش بیانگر آن بود که بیشتر مطالب مرتبط با سیره «دارای منبع» بوده‌اند. همچنین در نوع مطالب، غلبه با «دیگر اشکال روایت» بوده است و «روایت داستانی» با وجود ظرفیت آموزشی زیاد، کمتر مورد استفاده قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: سیره معصومین(ع)، نوع مطالب، ارجاعات، مطالعات اجتماعی، دوره اول آموزش متوسطه

مقدمه

تربیت اخلاقی از اصولی است که تأکید بر آن در پرورش نسل نوآموز و تأمین آینده هر کشور تأثیر به سزایی دارد. تاکنون بحث‌های فراوانی در این خصوص مطرح شده است. با شروع عصر رنسانس، بواسطه تغییر در جهان بینی علمی و فلسفی، مرحله نوینی در تاریخ بشر شکل گرفت. بطوری‌که با ارایه تصویری مکانیکی از جهان، مبنای بینش دینی به چالش کشیده شد. در این دوره، با ظهور افرادی مانند دکارت^۱، بیکن^۲، گالیله^۳، نیوتن^۴ به جهان، به عنوان ماشین نگریسته شد و در نتیجه، جهان را مکانیکی و فاقد شعور فرض کردند و نقش خداوند را در حد نقش یک ساعت‌ساز تنزل دادند. این عوامل سبب شد که قوانین حاکم بر حرکت یک ماشین، جایگزین قوانین الهی و عقل بشری، جایگزین اراده الهی شود. در نتیجه، قوانین ریاضی بر تمام قوانین دیگر سیطره یافت و در پی سیطره قوانین ریاضی و حاکمیت کمیت، مفاهیم متافیزیکی جای خود را به ماده دادند (نصر^۵، ۱۳۹۸: ۱۹۰-۱۶۹). بتدریج تربیت دینی نیز تحت تأثیر این موضوع قرار گرفت و کمرنگ شد. البته بعدها این نوع جهان بینی به وسیله افرادی مانند هوسرل^۶، گادامر^۷، ماکس شرلر^۸، استانلی جکی^۹، پل فایرابند^{۱۰} و غیره مورد نقد و بررسی قرار گرفت (همان، ۱۹۰-۱۶۹).

در نظام آموزشی تعلیم و تربیت اسلامی، انسان مطلوب، دارای خصوصیات و ویژگی‌هایی است که مبانی نظری آن در قرآن کریم و نمود عملی آن در سیره فردی و اجتماعی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) تبلور یافته است. از این رو بهره‌گیری از آموزه‌های سیره، در کتاب‌های درسی، با توجه به اندوخته‌های آموزشی و تربیتی آن در دوران تحصیل می‌تواند، نیاز به برنامه‌ریزی‌های آموزشی و تربیتی را در این زمینه مرتفع و مسیر تربیت

1. Descartes
2. Bacon
3. Galilei
4. Newton
5. Nasr
6. Husserl
7. Gadamer
8. Max Scheler
9. Stanley Jaki
10. Paul Feyereabend

عملی انسان را فراهم سازد. دوره اول متوسطه، دانش‌آموزان گروه سنی سیزده تا شانزده سال را تشکیل می‌دهد، که به سبب اتمام دوره ابتدایی و ورود به مقطع جدید با تنوع برنامه‌های درسی، انتخاب رشته تحصیلی و نیازهای آینده برای دانش‌آموزان دوره مهمی محسوب می‌شود. بر این اساس نوشته حاضر کوشیده تا با استفاده از روشهای کمی و فراوانی‌سنجی به بررسی میزان انعکاس داده‌های مربوط به سیره پیامبر(ص) و اهل بیت(ع) در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول آموزش متوسطه در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ بپردازد. کتاب‌های درسی مخصوصاً کتاب مطالعات اجتماعی این رسالت مهم را به نوعی برعهده دارند، زیرا می‌توانند تأثیر زیادی در شکل‌گیری شخصیت فرد داشته باشند. بدین ترتیب هدف پژوهش حاضر، با توجه به این موضوع که کتاب مطالعات اجتماعی در مقاطع مختلف وجود دارد و یکی از بیشترین کتاب‌های دوران تحصیل دانش‌آموزان است، بررسی و شناسایی مطالب مربوط به سیره فردی و اجتماعی معصومین(ع) را به عنوان یکی از اصلی‌ترین و کامل‌ترین منابع تعلیم و تربیت، در این کتاب درسی در نظر دارد.

مبانی نظری

سیره

واژه شناسان، معانی متعددی برای کلمه «سیره» به کار برده‌اند؛ سیره در زبان عربی از ماده «سیر» است، سیر یعنی حرکت، رفتن، راه رفتن، همچنین نوع راه رفتن. سیره بر وزن «فعله» است و در زبان عربی، دلالت بر نوع و سبک رفتار می‌کند (سیاح، ۱۳۷۱: ۱، ۶۹۰). راغب اصفهانی می‌گوید: سیره به معنای حالتی است که انسان یا غیر او بر آن حالت زندگی می‌کند؛ چه آن حالت غریزی باشد و چه اکتسابی (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق: ۴۳۳). چنان که سیره در قرآن به همین معنا به کار رفته است: «سنعیدها سیرتها الاولى» (طه: ۲۱)؛ «ما آن (اژدها) را به حالت اولش (عصا) برمی‌گردانیم».

به نظر اهل لغت یک نوع سیر و حرکت در قالب راه رفتن یا فعالیت‌های دیگر در مفهوم سیره نهفته است؛ همان‌گونه که مشتقات آن مانند «سار، سیر، یسیر و سیروا» به نوعی متضمن معنای رفتار و حرکت هستند. همچنین کاربرد مشتقات سیره در قرآن کریم به شکل امر (سیروا فی الارض)؛ (انعام: ۱۱) و فعل مضارع (اولم یسیروا فی الارض)؛ (روم: ۹) ناظر به همین معناست.

سیره در اصطلاح نیز معانی متفاوتی دارد و تعریف واحدی که مورد وفاق همه اندیشمندان باشد، وجود ندارد. در اصطلاح سیره عبارت است از: بنای عملی انسان‌ها در طول تاریخ بر انجام کاری و یا بر ترک آن (قلی زاده، ۱۳۷۹: ۱۲۰). به عبارت دیگر سیره، استمرار روش و شیوه مستمر عملی در میان مردم بر انجام کاری و یا ترک عملی آن است (مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۸۹: ۴۹۴؛ مظفر، ۱۴۳۰ق: ۲، ۱۵۳). برخی از سیره شناسان آن را به معنای طریقه و حالت دانسته‌اند که برگرفته از مفهوم لغوی آن است (طباطبایی، ۱۳۵۲: ۱۴، ۱۹۹). بعضی دیگر سیره را برابر با تاریخ و ثبت وقایع تاریخی قرار داده‌اند که دامنه وسیعی همانند تاریخ پیدا می‌کند (ذاکری، ۱۳۹۸: ۲۱). چنان که عرف تاریخ نویسان همین معنا را تأیید می‌کند و برداشت عمومی آنها از سیره، ذکر حوادث و سرگذشت افراد می‌باشد که سیره‌های تدوین یافته بوسیله آنان، گواه بر این امر است. مانند: سیره ابن هشام، سیره حلبی، سیره نبوی از ابن عساکر و امثال آن. همچنین سیره را بر چگونگی رفتار انسان نیز اطلاق کرده‌اند که شامل همه فعالیت‌های فرد می‌شود (داودی و اعرافی، ۱۳۸۰: ۱۲).

لذا در مجموع، دو معنا از تعاریف بالا به دست می‌آید: یکی معنای عام سیره که عبارت است از ثبت وقایع تاریخی و سرگذشت افراد، دوم معنایی خاص که سبک و قاعده رفتار می‌باشد. منظور از سیره در این پژوهش هر دو معناست.

سیره اخلاقی و تربیتی معصومین(ع)

کلمه «عصمت» در لغت از ریشه «عَصَمَ» به معنای بازداشتن کسی یا جلوگیری کردن از چیزی، مصونیت بخشیدن به کسی و امثال آن است. در منابع واژه شناسی، به معنای امساک و نگه داشتن آمده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ق: ۵۶۹). در قرآن کریم نیز به همین معنا به کار رفته است «لا عاصم الیوم من امراله» (هود: ۴۳)؛ «امروز هیچ نگه‌داری در برابر فرمان خدا نیست».

در اصطلاح علم کلام به کسی «معصوم» می‌گویند که دارای ملکه عصمت باشد و آن ملکه همچون یک موهبت الهی به او اختصاص یافته باشد؛ «ملکه‌ای که از آگاهی کامل و دایم به زشتی گناه و اراده قوی بر مهار کردن تمایلات نفسانی حاصل می‌گردد و چون چنین ملکه‌ای با عنایت خاص الهی تحقق می‌یابد، فاعلیت آن به خدای متعال نسبت داده می‌شود و گرنه چنین نیست که خدای متعال انسان معصوم را به اجبار از گناه بازدارد و

اختیار را از او سلب کند» (مصباح یزدی، ۱۳۹۹: ۱۹۷). عصمت کسانی که دارای مناصب الهی مانند نبوت و امامت هستند، از جانب پروردگار تضمین شده است. پیامبر و اهل بیت آن حضرت، کسانی هستند که با اراده قطعی خداوند، از هرگونه آلودگی ظاهری و باطنی در تمام دوران عمر از ولادت تا وفات و در همه شئون زندگی پاک و پاکیزه هستند و لحظه ای برخلاف رضایت خدا گام برنداشته اند (مصباح یزدی، ۱۳۸۳: ۱۴۸-۲۱۲). چنین مفهوم وسیعی از عصمت تنها در فرهنگ شیعه جای دارد. البته اراده خداوند در طول اراده معصوم است، نه در عرض آن تا شبهه جبر پیش بیاید؛ به این معنا که مشیت خداوند به آن تعلق گرفته تا معصوم (ع) با اراده و اختیار خود به کمال مطلوب برسد؛ چنان که انجام همه امور و کارهای انسان، در نهایت به اراده تکوینی خدا منتهی می‌شوند (مصباح یزدی، ۱۳۹۹: ۲۰۹). منظور از عصمت، به فرموده شیخ مفید (ره) مصونیت بخشیدن به معصومین(ع) از اشتباه و گناه در تمام شئون زندگی و قوای نفسانی در طول عمر است؛ به گونه‌ای که آن بزرگواران از هرگونه آلودگی فکری و عملی، چه عمدی و چه سهوی پاک و منزّه بوده و هستند و حتی تخیل گناه هم در مقام والای ایشان راه ندارد (مفید، ۱۴۱۳ ق: ۷۴؛ مسجد جامعی، ۱۳۸۰: ۶۵۶، ۲).

با توجه به مطالب گفته شده، سیره اخلاقی و تربیتی معصومین (ع) عبارت است از: «سبک، روش و قواعد خاص رفتار معصومین (ع) که از جنبه‌های گوناگون زندگی آنان، قابل استنباط است». بدین ترتیب، هر رفتاری که از معصوم (ع) سرزده است، چه در محیط فردی و عبادی و بدون توجه به دیگران، و چه در محیط اجتماعی و تربیتی به منظور اثرگذاری بر دیگران، منشأ استخراج سبک و روش کلی رفتاری ایشان قرار می‌گیرد (احسانی، ۱۳۹۰).

پیشینه پژوهش

این‌که تا چه اندازه و چگونه نظام آموزش و پرورش به عنوان متولی اصلی انتقال ارزشها و مفاهیم فرهنگی از نسلی به نسل دیگر، موفق به ارائه و انعکاس آموزه‌های سیره در کتاب‌های درسی دانش‌آموزان شده، مسأله‌ای است که نیازمند بررسی مطالب مندرج در کتاب‌های درسی است. در این میان پژوهش‌هایی مرتبط با موضوع، که هریک جنبه‌هایی را مورد توجه قرار داده‌اند، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند. برای نمونه؛ مرزوقی و دهقانی (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای به ارزیابی تربیت دینی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز با

هدف ارزیابی تربیت دینی دانش آموزان این مقطع پرداخته اند. در این مقاله براساس نظریه تربیت دینی فضاوند بومی- جهانی و مؤلفه‌های نه گانه، نتایج حاصل از تحلیل واریانس چندمتغیره نشان داد که؛ بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان نواحی چهارگانه شهر شیراز، تفاوت معناداری وجود دارد. بین میزان تربیت دینی دانش‌آموزان پایه‌های دهم و دوازدهم نیز تفاوت معناداری وجود دارد، اما بین دیدگاه دانش‌آموزان پسر و دختر این نواحی، درباره میزان تربیت دینی، تفاوت معناداری وجود ندارد. حسنی و وجدانی (۱۳۹۶)، در پژوهشی به تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی پرداختند. محتوای کتاب‌ها از نظر اهداف، محتوا، اشکال ارائه محتوا، روش یاددهی - یادگیری و ارزشیابی بررسی شدند. یافته‌ها نشان داد رویکرد برنامه درسی مطالعات اجتماعی، بین برنامه‌ای و تلفیقی است؛ اهداف اخلاقی در کنار دیگر اهداف درس قرار گرفته و محتوای کتاب‌های درسی هم به تبع اهداف، دارای مضامینی اخلاقی شده است. اشکال ارائه محتوا نیز شامل متن، تصاویر و فعالیت است. در پژوهش دیگری نیز بختیاری و قاضی میرسعید (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای با عنوان بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر (ص) در کتابهای درسی دوره دبیرستان رشته‌های تجربی و ریاضی سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۲، با استفاده از روشهای کمی به بررسی میزان انعکاس داده‌های مربوط به سیره در کتابهای مورد نظر با توجه به ارجاعات و نوع روایت پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که؛ بیشترین مطالب مرتبط با سیره نبوی در کتاب‌های درسی «بدون ذکر منبع» بوده‌اند. مرور پژوهش‌ها نشان می‌دهد؛ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی، دوره اول متوسطه از لحاظ میزان توجه به مطالب مرتبط با سیره معصومین(ع)، مورد بررسی قرار نگرفته است. پژوهش حاضر بر اساس اهمیت تربیت اخلاقی در کتاب‌های مورد نظر انجام شده است، چراکه برای هدایت متعلمان به سوی اهداف متعالی لازم است شاخص‌های ارزشهای اخلاقی برگرفته از سیره معصومین به عنوان یکی از اصلی‌ترین و کامل‌ترین منابع تعلیم و تربیت، در مدارس و کتب درسی مورد توجه بیشتری قرار گیرند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه اسنادی و تحلیل محتوا انجام شده است. موسوی نسب کرمانی تحلیل محتوای مقوله‌ای را از معروف‌ترین روش‌های تحلیل محتوا می‌داند، که ابتدا متن مورد نظر به اجزائی تجزیه، سپس اجزاء به طبقاتی تقسیم و با شمارش فراوانی هر طبقه،

درصد آنها مشخص می‌شود. در پایان نیز، درصدها تحلیل می‌شود (موسوی نسب کرمانی، ۱۳۸۴).

روش عملیاتی در این پژوهش بدین شرح است: همه کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول آموزش متوسطه بررسی شد و سپس مطالب آنها از لحاظ میزان و سهم بهره‌گیری از مطالب سیره در قالب جداول جداگانه طبقه‌بندی شده است. برای آدرس‌دهی تنها به ذکر شماره صفحات کتاب اکتفا شد و از آوردن متن مطلب به سبب مطول شدن نوشتار خودداری شده است. همچنین فراوانی مطالب مرتبط با سیره در هر یک از پایه‌ها، با ارائه آمار فراوانی صفحاتی که سیره در آنها به نوعی (از یک جمله تا یک صفحه)، انعکاس یافته و همچنین آمار فراوانی نوع روایات سیره به طور مجزا ذکر شده است. برای نشان دادن چگونگی نقل مطالب کتاب بر حسب «نوع مطالب» مرتبط با سیره سه دسته در نظر گرفته شده است: (۱) حدیث: آنچه که از قول یا فعل یا تقریر معصوم حکایت کند، ذکر حدیثی از پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع)، (۲) روایت داستانی: شرح واقعه یا ماجرای که به شکل داستان، پند و اندرز در منابع نقلی ثبت شده و نتیجه‌گیری دارد، (۳) دیگر اشکال روایت: مطالبی که بصورت آراء، نظرات، ادعیه، شعر، مدح یا عبارت و جمله‌ای در مقام و شأن ائمه (ع) گردآوری شده که شامل هیچ یک از دو دسته بندی بالا نبوده است.

نتایج حاصل از بررسی مطالب، از جهت سهم بهره‌گیری از منابع مستند ذیل عنوان «ارجاعات» در نمودارها آمده است. برای دریافت این نکته که میزان بهره‌گیری مطالب از منابع به چه صورت بوده، همه ارجاعات در ذیل دو بخش کلی دسته‌بندی شده است: (۱) دارای منبع (۲) بدون ذکر منبع.

جامعه آماری این تحقیق کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم تا نهم متوسطه اول، سال ۱۴۰۲-۱۴۰۱ می‌باشد. روش گردآوری داده‌ها نیز با روش تحلیل محتوا و سیستم مقوله‌بندی و رمزگذاری متغیرها و خرده متغیرها صورت گرفت که می‌توان از آن به فهرست واریسی یاد کرد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و درصد استفاده شده است.

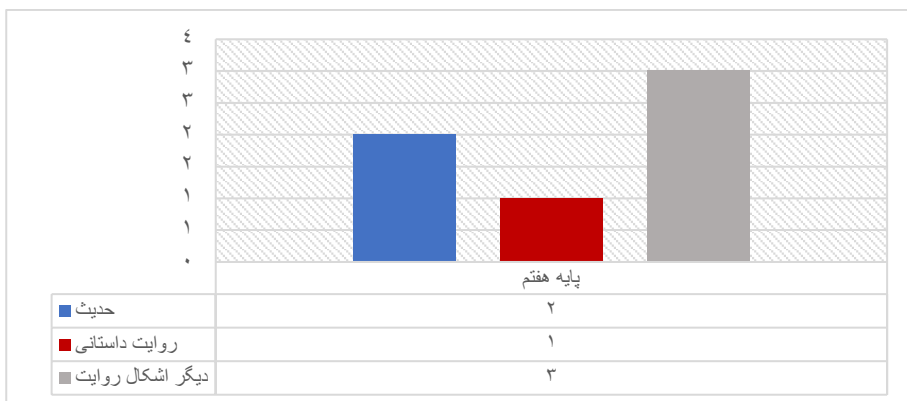
بنابراین این پژوهش در پی یافتن پاسخ به این پرسش‌ها است که میزان بهره‌گیری کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول آموزش متوسطه سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۱ از مطالب مرتبط با سیره تا چه میزان بوده است؟ همچنین بهره‌گیری از منابع و نوع نقل مطالب و روایات توسط مؤلفان در این کتاب‌ها چگونه و چه میزان بوده است؟

یافته های پژوهش

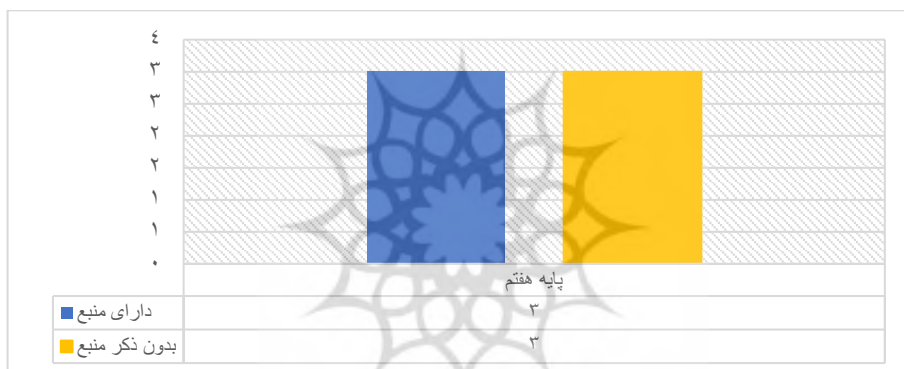
در این قسمت، کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم تا نهم متوسطه مورد بررسی قرار گرفته است. از آنجا که مطالعات اجتماعی یک حوزه مهم تربیت و یادگیری است و با انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون و همچنین خلق و خلقت در زمانهای مختلف (حال، گذشته و آینده) سر و کار دارد، بنابراین درباره جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، محیطی و...) بحث می‌کند. به همین دلیل، این حوزه، مفاهیم رشته‌های متعدد و مختلف چون تاریخ، جغرافیا، مدنی، اقتصاد، حقوق، مردم‌شناسی و نظایر آن را دربر می‌گیرد. در برنامه دوره ابتدایی از تلفیق بیشتری در سازماندهی محتوا استفاده می‌شود؛ اما با رسیدن به دوره اول متوسط از درجه تلفیق کاسته شده و با توجه به درجه و نوع تلفیق به کاررفته رشته‌ها هویت خود را از دست نمی‌دهند، بلکه یک حوزه موضوعی غالب بوده و در جاهای مناسب از پیوند با حوزه‌های دیگر و مفاهیم کلیدی مربوطه استفاده می‌شود. این کتاب‌ها شامل ۱۲ فصل و ۲۴ درس هستند که هر فصل دو یا چند حوزه موضوعی و مفاهیم کلیدی مربوط به آنها با یکدیگر تلفیق شده‌اند (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۴۰۱). کتاب‌ها به تفکیک شامل درس؛ مدنی، جغرافیا و تاریخ اند که هریک هشت درس و مطالبی مرتبط با سیره دارد. قسمت پایانی این کتاب‌ها تحت عنوان کاربرگه فعالیت مربوط به انجام تکالیف دانش آموزان است. باتوجه به اهداف و سوال‌های پژوهش، در این قسمت به گزارش یافته‌ها پرداخته شده است. یافته‌های جداول و نمودارها میزان توجه به فراوانی و نوع مطالب درباره سیره معصومین(ع) و همچنین ارجاعات در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول آموزش متوسطه به تفکیک پایه‌های هفتم، هشتم و نهم را نشان می‌دهد.

جدول ۱: توزیع مطالب سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم

کد کتاب	کل صفحات	صفحات حاوی سیره	فراوانی تعداد صفحات	فراوانی تعداد مطالب
۷۰۷	۱۵۴	۱۰۵، ۹۵، ۴۰، ۲۹، ۲۳	۵	۶



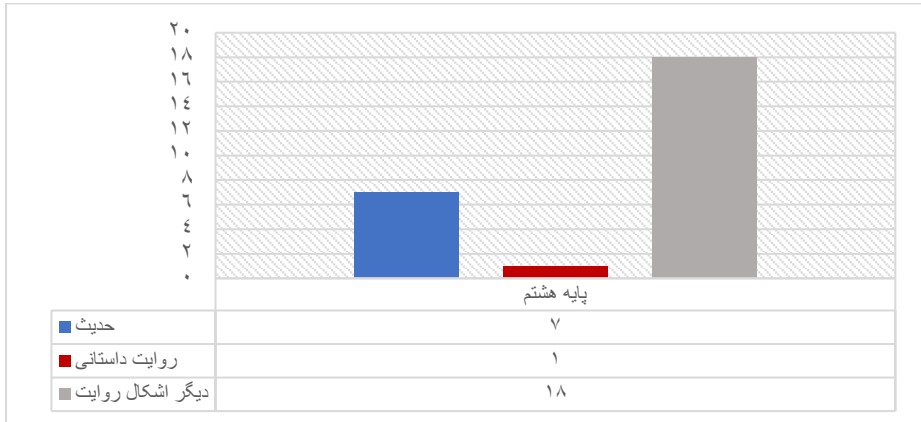
نمودار ۱: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم بر مبنای نوع مطالب



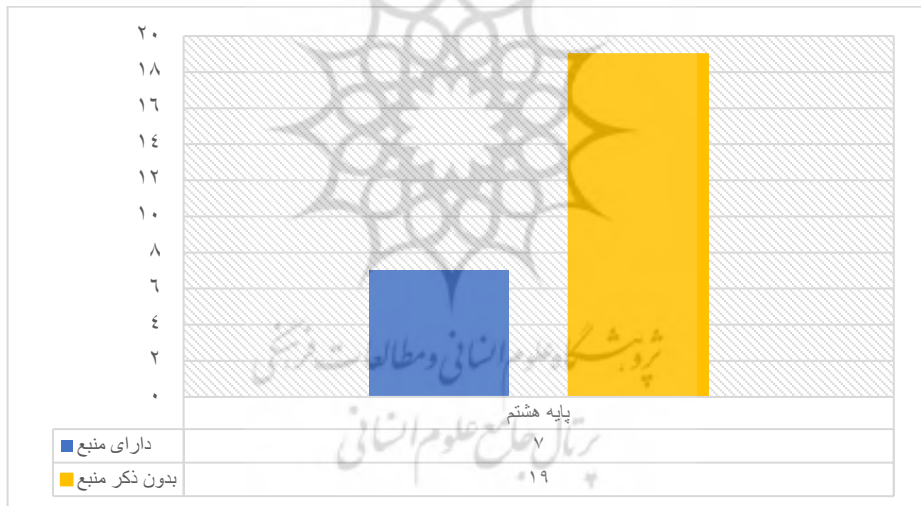
نمودار ۲: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم بر مبنای ارجاعات بررسی نوع مطالب در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم، نشان می‌دهد؛ «دیگر اشکال روایت» با ۵۰ درصد، بیشترین سهم را به خود اختصاص داده و «حدیث» با ۳۳/۳۳ درصد و «روایت داستانی» با ۱۶/۶۷ درصد به ترتیب در رده‌های بعد قرار دارند. بررسی ارجاعات در این پایه نشانگر آن است که مطالب، «دارای منبع» و «بدون ذکر منبع» هریک به تساوی دارای سهم ۵۰ درصد هستند.

جدول ۲: توزیع مطالب سیره معصومین (ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم

کد کتاب	کل صفحات	صفحات حاوی سیره	فراوانی تعداد صفحات	فراوانی تعداد مطالب
۸۰۷	۱۷۱	۵۰، ۴۹، ۴۷، ۲۸، ۶، ۵، ۴، ۱، ۵۸، ۵۷، ۵۶، ۵۵، ۵۴، ۵۳، ۵۲، ۵۱، ۷۳، ۶۸، ۶۴، ۶۱، ۶۰، ۵۹	۲۲	۲۶



نمودار ۳: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم بر مبنای نوع مطالب

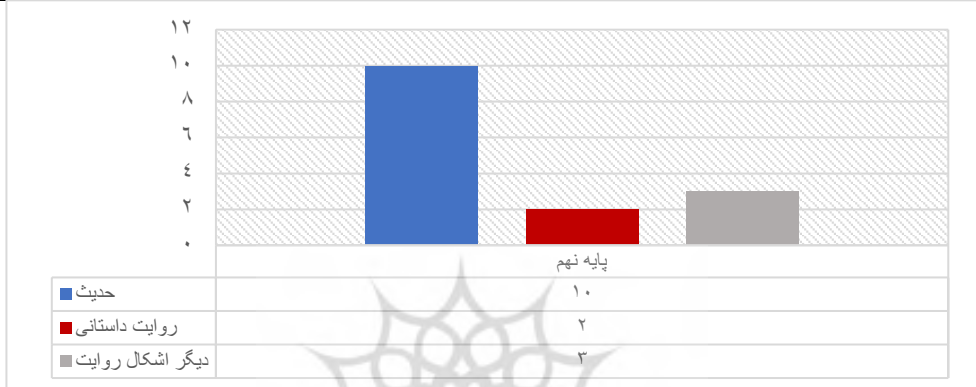


نمودار ۴: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم بر مبنای ارجاعات

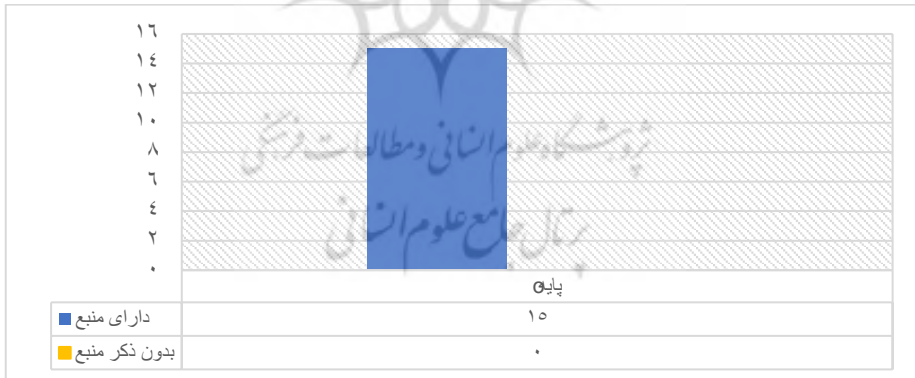
بررسی نوع مطالب در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم، نشان می‌دهد؛ «دیگر اشکال روایت» با ۶۹/۲۳ درصد بیشترین سهم را به خود اختصاص داده و «حدیث» ۲۶/۹۲ درصد و «روایت داستانی» با ۳/۸۵ درصد به ترتیب در رده‌های بعد قرار دارند.

بررسی ارجاعات در این پایه نشانگر آن است که مطالب، «بدون ذکر منبع» با ۷۳/۰۸ درصد دارای سهم بیشتری نسبت به مطالب، «دارای منبع» با ۲۶/۹۲ درصد است. جدول ۳: توزیع مطالب سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه نهم

کد کتاب	کل صفحات	صفحات حاوی سیره	فراوانی تعداد صفحات	فراوانی تعداد مطالب
۹۰۷	۱۶۶	۱۳۲، ۱۳۱، ۱۲۹، ۱۲۸، ۳۹ ۱۵۷، ۱۵۶، ۱۴۶، ۱۳۳	۹	۱۵



نمودار ۵: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه نهم بر مبنای نوع مطالب



نمودار ۶: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه نهم بر مبنای ارجاعات بررسی نوع مطالب در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه نهم، نشان می‌دهد؛ «حدیث» با ۶۶/۶۷ درصد بیشترین سهم را به خود اختصاص داده و «دیگر اشکال روایت» و «روایت داستانی» به ترتیب با ۲۰ و ۱۳/۳۳ درصد به ترتیب در رده‌های بعد قرار دارند.

بررسی ارجاعات در این پایه نشانگران است که همه مطالب مرتبط با سیره معصومین (ع) در این کتاب، «داری منبع» است.

نتیجه گیری

۱. میزان فراوانی

در این بررسی، همانطور که در قبل اشاره شد، میزان فراوانی تعداد صفحات حاوی سیره معصومین (ع) و فراوانی تعداد مطالب سیره در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول ملاک قرار گرفت و آمارگیری شد.

در جدول ۴، روند بهره‌مندی دانش آموزان از مطالب مرتبط با سیره آورده شده است. جدول ۴: میزان فراوانی مطالب سیره معصومین (ع) در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی

دوره متوسطه اول

فراوانی	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم	مجموع
کل صفحات پایه	۱۵۴	۱۷۱	۱۶۶	۴۹۱
فراوانی صفحات حاوی سیره	۵	۲۲	۹	۳۶
فراوانی مطالب سیره	۶	۲۶	۱۵	۴۷

همانطور که ملاحظه می‌شود، میزان بهره‌گیری از مطالب مربوط به سیره در کتابهای درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های مختلف این دوره، متفاوت است. براساس یافته‌های پژوهش، می‌توان مشاهده کرد که بیشترین میزان بهره‌گیری از مطالب، به «پایه هشتم» با ۲۲ صفحه حاوی سیره و ۲۶ مورد مطلب اختصاص دارد. پایه‌های نهم و هفتم به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در مجموع، فراوانی داده‌های مربوط به سیره در کلیه پایه‌ها، ۳۶ صفحه و ۴۷ مورد مطلب است.

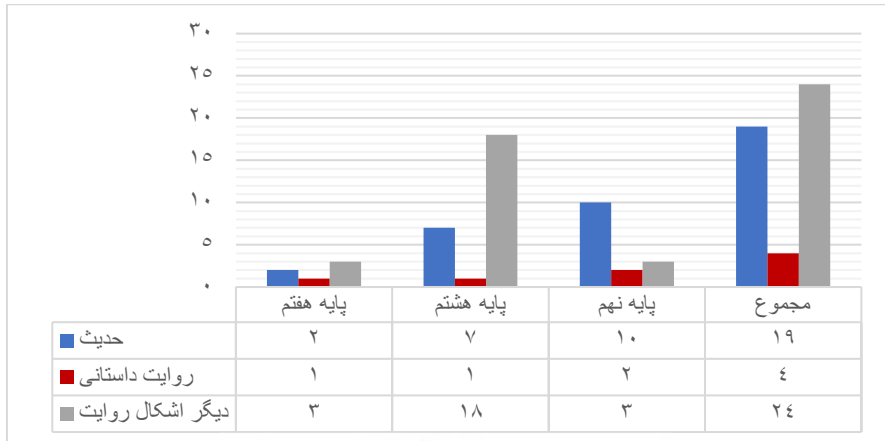
۲. نوع مطالب

نوع مطالب مرتبط با سیره معصومین (ع) در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول در چهار دسته: حدیث؛ روایت داستانی و دیگر اشکال روایت مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در جدول و نمودار ذیل قابل مشاهده است.

جدول ۵: نوع مطالب سیره معصومین (ع) در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

نوع مطالب	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم	مجموع
حدیث	۲	۷	۱۰	۱۹

روایت داستانی	۱	۱	۲	۴
دیگر اشکال روایت	۳	۱۸	۳	۲۴



نمودار ۷: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بر مبنای نوع مطالب

براساس نمودار فوق، می‌توان غلبه «دیگر اشکال روایت» با ۵۱/۰۶ درصد را بر سایر دسته‌های دیگر مشاهده کرد. در رده‌های بعدی «حدیث» با ۴۰/۴۳ درصد و «روایت داستانی» با ۸/۵۱ درصد قرار دارند. با توجه به این نکته که بهره‌گیری از شیوه‌های داستانی در امر آموزش، نتایج بهتر و مؤثرتری را در فهم و ادراک دانش آموزان در بردارد، به نظر می‌رسد؛ توجه کمتر به بیان مطالب به شکل «روایت داستانی» تنها با ۸/۵۱ درصد سهم، موجب شده است. آموزش مطالب مرتبط با سیره به شیوه مستقیم در کتابهای درسی، کارکرد کمتری در الگوسازی و تأثیر بر شخصیت دانش آموزان داشته باشد. چرا که، دانش آموزان تنها حدیثی که مشتمل بر چند کلمه و عبارت است را از حفظ کرده و پس از گذراندن آن واحد درسی شاید کمتر آن حدیث را به خاطر آورند. در حالیکه کارکرد و اثرگذاری طولانی مدت آموزه‌ها از طریق داستان و روایت در آموزش حافظه بلند مدت، خود را بیش از پیش نشان می‌دهد و این امر یکی از اهداف نظام تعلیم و تربیت است.

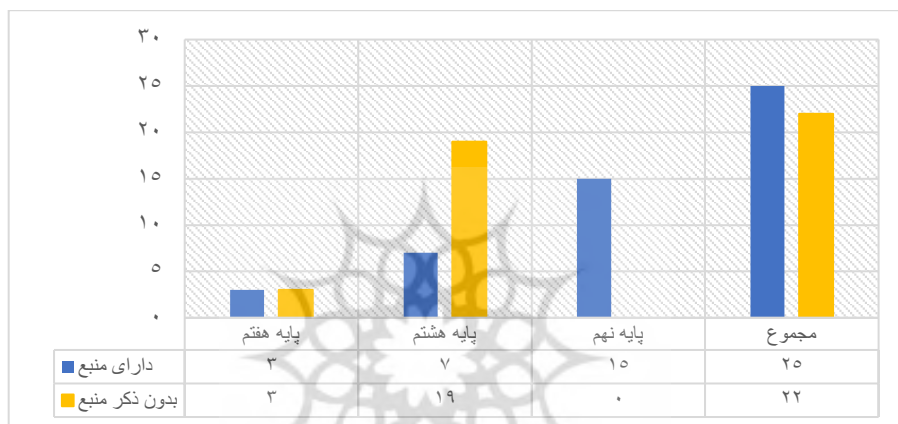
۳. ارجاعات

بررسی کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول، از جهت سهم و میزان بهره‌گیری مطالب سیره از منابع و ارجاعات در دو بخش کلی دارای منبع و بدون ذکر منبع

دسته بندی شده است. نتایج به دست آمده از این بررسی در جدول و نمودار زیر قابل مشاهده است.

جدول ۶: ارجاعات سیره معصومین(ع) در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

ارجاعات	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم	مجموع
دارای منبع	۳	۷	۱۵	۲۵
بدون ذکر منبع	۳	۱۹	۰	۲۲



نمودار ۸: داده‌های سیره معصومین(ع) در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بر مبنای ارجاعات

چنانکه ملاحظه می‌شود؛ بررسی ارجاعات در کلیه کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه، نشانگر آن است که بیشتر مطالب، «دارای منبع» با سهم ۵۳/۱۹ درصد بوده است و مطالب «بدون ذکر منبع»، با سهم ۴۶/۸۱ در رده بعدی قرار دارد. نتایج پژوهش بیانگر آن است که تمامی مطالب مرتبط با سیره در «پایه نهم» همراه با ذکر منبع آورده شده؛ در حالیکه «پایه هشتم» که بیشترین میزان سهم فراوانی از مطالب مربوط به سیره را دارد، بدون ذکر منبع است. این مسأله می‌تواند یکی از کاستی‌ها و ضعف‌های کتاب‌های درسی باشد؛ چرا که ذکر منبع، علاوه بر قابل دفاع بودن مطلب، سبب آشنایی و آموزش بکارگیری متون قابل اعتماد و قابل استناد به دانش‌آموزان خواهد شد. در نتیجه توجه به این نکته مخصوصاً در استفاده از سیره معصومین(ع) در کتاب‌های درسی لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

منابع و مراجع

- قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، (۱۳۸۰)، تهران: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- احسانی، سید محمد، (۱۳۹۰)، سیره اخلاقی و تربیتی معصومین علیهم السلام، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی(ص).
- بختیاری، شهلا، قاضی میرسعید، فرخ السادات، (۱۳۹۳)، بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتابهای درسی دوره دبیرستان رشته‌های تجربی و ریاضی سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۲، مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهشنامه انجمن ایرانی تاریخ، سال ششم، شماره بیستویکم، صص ۶۹-۴۷.
- حسنی، محمد؛ وجدانی، فاطمه، (۱۳۹۶)، تحلیل محتوای کیفی کتابهای مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی، تربیت اسلامی، دوره دوازدهم، شماره ۲۵، ۵۴-۲۹.
- داودی، محمد؛ اعرافی، علیرضا، (۱۳۸۰)، سیره تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیه‌السلام، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ذاکری، علی‌اکبر، (۱۳۹۸)، سیره سیاسی معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه، تهران: پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۶ق/ ۱۹۹۶م)، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، دمشق: دارالقلم؛ بیروت: الدارالشامیه.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، (۱۴۰۱)، مطالعات اجتماعی - پایه هفتم دوره اول متوسطه - ۷۰۷، تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، (۱۴۰۱)، مطالعات اجتماعی - پایه هشتم دوره اول متوسطه - ۸۰۷، تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، (۱۴۰۱)، مطالعات اجتماعی - پایه نهم دوره اول متوسطه - ۹۰۷، تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی.
- سیاح، احمد، (۱۳۷۱)، فرهنگ بزرگ جامع نوین، تهران: نشر اسلام، جلد ۱.
- طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۵۲)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه‌ الأعلمی للمطبوعات. جلد ۱۴.
- قلی‌زاده، احمد، (۱۳۷۹)، واژه‌شناسی اصطلاحات اصول فقه، تهران: بنیاد پژوهش‌های علمی فرهنگی نور الاصفیاء.

- مزروقی، رحمت‌الله؛ دهقانی یاسر، (۱۳۹۸)، ارزیابی تربیت دینی دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر شیراز، مسایل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، سال چهارم، شماره ۲، ۱۲۲-۹۹.
- مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، (۱۳۸۹)، فرهنگ نامه اصول فقه، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- مسجد جامعی، علیرضا، (۱۳۸۰)، پژوهشی در معارف امامیه، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، جلد ۲.
- مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۸۳)، راه و راهنما شناسی، قم: بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۹۹)، آموزش عقاید (دوره سه جلدی در یک مجلد)، تهران: امیرکبیر انتشارات چاپ و نشر بین الملل.
- مظفر، محمدرضا، (۱۴۳۰ق)، اصول الفقه، قم: نشر اسلامی، جلد ۲.
- مفید، محمدبن محمد، (۱۴۱۳)، اوائل المقالات، تحقیق ابراهیم الانصاری، قم: الموترم العالمی لالفیه الشیخ المفید.
- موسوی نسب کرمانی، سید محمدرضا، (۱۳۸۴)، آشنایی با روش تحلیل محتوا، دوفصلنامه علمی - تخصصی پژوهش، شماره ۲، صص ۲۸-۵.
- نصر، حسین، (۱۳۹۸)، دین و نظم طبیعت، ترجمه انشالله رحمتی، تهران: نشر نی.